

Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-İrak İlişkileri (1990-2018)*

Tolga Demiryol** & Hasan Deniz Pekşen***

Öz

Bu çalışmada Türkiye-İrak ilişkilerinde enerji ve güvenlik unsurlarının rolü tarihsel ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İki ülke arasında son dönemde güçlenen enerji merkezli karşılıklı bağımlılık olgusundan hareketle enerjide ortaklaşan çıkarların siyasi ilişkiler üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Bu bağlamda, enerjinin siyasal etkisinin çözümlenmesinde aktörlerin iç politika dinamiklerinin, karşılıklı tehdit algılarının ve bölgesel jeopolitik değişkenlerin rolü incelenmiştir. Çalışmanın temel savı, Türkiye-İrak ilişkilerinde enerji unsurunun artan görünürlüğüne rağmen, enerji iş birliğinin ve projelerinin esasen siyasal ve jeopolitik gerekliliklerce şekillenen güvenlik politikalarının yürütülmesinde bir araç ve kolaylaştırıcı rolü gördüğüdür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak, İKBY, Enerji, Güvenlik

* Bu çalışma, 3501 Ulusal Genç Araştırmacı Kariyer Geliştirme Programı SOBAG 114K378 numaralı araştırma projesi kapsamında Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmiştir.

** Doç.Dr., Altınbaş Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tolga.demiryol@altinbas.edu.tr

*** Öğr. Gör., Okan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hasan.peksen@okan.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 5, No: 2, pp. 127-157
Received: 19.06.2018
Accepted: 12.11.2018
DOI: 10.26513/toed.434636

Energy and Security in Turkey-Iraq Relations (1990-2018)

Tolga Demiryol* & Hasan Deniz Pekşen**

Abstract

This article addresses the role of energy and security related factors in Turkey-Iraq relations from a comparative historical perspective. Taking the growing energy-centered interdependence between the two actors as a point of departure, the article evaluates the role of mutual energy interests in bilateral political relations. Three factors are underlined as variables that mediate the political impact of energy interests: domestic political shifts in both actors, mutual threat perceptions and regional geopolitical factors. The primary finding of the research is that even though energy has become a visibly critical component of Turkey-Iraq relations recently, energy cooperation is essentially an instrument and facilitator of security policies which are primarily shaped by political and geopolitical imperatives.

Keywords: Turkey, Iraq, KRG, Energy, Security

---

* Assoc. Prof., Altınbaş University, Department of Political Science and Public Administration, tolga.demiryol@altinbas.edu.tr

** Lecturer, Okan University, Department of International Relations, hasan.peksen@okan.edu.tr

1. Giriş

Bu çalışmada Türkiye-İrak ilişkilerinde enerjinin rolü tarihsel bir perspektiften ele alınmıştır. Çalışmanın çıkış noktası Türkiye ve Irak'ın petrol ve doğal gaz ticareti başta olmak üzere, enerji alanındaki çıkarlarında bir yakınsama olduğu önermesidir. Enerjide dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla kaynak çeşitlendirme politikası izleyen Türkiye için Irak önemli bir tedarikçi konumundadır. Buna karşılık hem büyüyen bir enerji pazarı hem de Avrupa'ya açılan bir koridor olarak Türkiye, ekonomisi enerji ihracat gelirine dayalı Irak için kritik önemdedir. Enerji arz, talep ve transit güvenliğinde ortaklaşan çıkarlara ek olarak Türkiye kaynaklı sermayenin Irak'taki altyapı yatırımları, iki aktör arasındaki karşılıklı bağımlılığın çok boyutlu ve nispeten simetrik niteliğine işaret etmektedir.

Türkiye ile Irak arasında enerji odaklı bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi olduğundan hareketle bu çalışmada iki ülke arasındaki siyasi işbirliği/çatışma süreçlerinde enerji faktörünün rolü incelenmektedir. Enerji ile siyasi işbirliği arasındaki nedenselliği ortaya koymak adına çalışmada tarihsel bir yöntem izlenmiştir. Vaka içi analiz yöntemi temelinde yürütülen çalışmada enerjinin rolünün farklı siyasal konjonktürlerde nasıl konumlandığı karşılaştırılmıştır. Değişen siyasal konjonktürler ışığında, Türkiye-İrak ilişkileri dört dönemde ele alınmıştır. Enerji dinamiklerinin arka planını oluşturan Ankara-Bağdat-Erbil üçgenin ortaya çıktığı 1991-2003 dönemi; ikili ilişkilerde güvenlik perspektifinin ağır bastığı 2003-2007 dönemi; Türkiye ve Irak iç politikalarında yaşanan değişimlerin ve bölgesel jeopolitik gelişmelerin sonucu olarak karşılıklı tehdit algılarında dönüşümlerin yaşandığı 2007-2014 dönemi ve son olarak DAES tehdidi ve Kuzey Suriye'deki jeopolitik gelişmelerin etkili olduğu 2014 sonrası dönem.

Çalışmanın ortaya koyduğu temel bulgu enerji unsurunun Türkiye-İrak ilişkilerinde tarihsel olarak artan bir önem taşımakla birlikte, enerjinin siyasal etkisinin çözümlenmesinde aktörlerin iç politika dinamiklerinin, karşılıklı tehdit algılarının ve bölgesel jeopolitik faktörlerin dikkat alınması gerektiğidir. İç politika alanında öne çıkan ilk husus, Irak'ın federal yapısı ve özellikle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile Irak merkezi hükümeti arasında ülkenin enerji kaynaklarının paylaşımına dair çatışmadır. Özellikle 2007-2014 döneminde Ankara'nın –Irak'ın toprak bütünlüğüne yaptığı vurguya rağmen– Erbil yönetimiyle enerji merkezli bir işbirliği geliştirmiş olması, Ankara-Bağdat arasında gerilime neden olmuştur. Bu ek olarak

aynı dönemde Türkiye’de siyasal iktidarda yaşanan dönüşümler ve bunun dış politika alanına yansımaları, Ankara’nın Erbil ve Bağdat ile ilişkilerini de şekillendirmiştir.

Karşılıklı tehdit algıları, enerji alanında ortaklaşan çıkarların siyasi ilişkilere etkisini şekillendiren bir işlev görmektedir. Ankara’da Kuzey Irak kaynaklı güvenlik endişelerinin ön planda olduğu 2003-2007 döneminde enerjide ortaklaşan çıkarların siyasi işbirliği süreçlerine etkisi çok sınırlı olmuştur. 2007 sonrasında Ankara ve Erbil’in karşılıklı tehdit algılarında yaşanan radikal dönüşümler enerji odaklı bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin tesisini de mümkün kılmıştır. Hem bölgesel hem de iç politikaya dair dinamikler nedeniyle Ankara’nın IKBY’ye yönelik tehdit algısının yumuşaması, enerjinin işbirliğini güçlendirici bir etkide bulunmasının önünü açmıştır.

Bölgesel jeopolitik dinamikler ise enerji-siyasi işbirliği arasındaki nedensel süreçlerin arka planını oluşturmuştur. 2007-2014 döneminde Erbil yönetiminin, bir yandan otonomi politikası nedeniyle sürtüşme içerisinde olduğu Bağdat’a diğer yandan da bir tehdit olarak algıladığı Tahran’a karşı bölgesel ittifak arayışında olması, Erbil-Ankara yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. 2014 sonrası dönemde ise Irak-Suriye hattında yaşanan jeopolitik gelişmeler, özellikle de bu dönemde yükselen DAESH tehdidi ve Kuzey Suriye’nin siyasal yapılanmasındaki kırılımlar, Türkiye-Erbil-Bağdat dinamiklerini de doğrudan etkilemiştir. 2017 referandumuna giden süreçte IKBY’nin artan otonomlaşıma arayışı bu Ankara-Erbil arasında gerilime ve Ankara-Bağdat arasında bir yakınlaşmaya neden olarak önceki dönemde gözlenen siyasal dinamikten ayrılmıştır.

Çalışmanın temel savı, Türkiye-İrak ilişkilerinde enerji unsurunun artan görünürlüğüne rağmen, enerjinin siyasal ve jeopolitik gerekliliklerce şekillenen güvenlik politikalarının yürütülmesinde bir araç rolü gördüğüdür.

1.1. Türkiye ve Irak: Enerjide Ortaklaşan Çıkarlar

Enerjide dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye’nin izlediği kaynak çeşitlendirme politikası gereği farklı tedarikçilerden ve güzergâhlardan enerji temini esastır. Bu bağlamda, Irak’ın Türkiye’nin enerji güvenliği açısından önemi hem petrol hem de doğalgaz ithalatında bir alternatif teşkil etmesinden

kaynaklanmaktadır.¹ Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkeler arasında Irak'ın payı son yıllarda artış göstermiş ve 2015 itibariyle yüzde 46'ya kadar yükselmiştir.² Irak'ın petrol üretim ve transit altyapısına yapılacak yatırımlarla birlikte ülkenin ihracat kapasitesinin daha da artması söz konusudur.

Doğalgazda ise mevcut kapasite sınırlı olmakla birlikte ihracat potansiyeli yüksektir. 3,7 trilyon metreköplük ispatlanmış doğal gaz rezerv büyüklüğü ile dünyanın 12. sırasında olan Irak'ın, yıllık üretimi 2017 itibariyle sadece 1,1 milyar metreköp olmuştur.³ Mevcut üretim ve ihracat altyapısının yetersizliğine rağmen, rezervlerin büyüklüğü itibariyle Irak, Türkiye için önemli bir potansiyel tedarik kaynağı olarak görülmüş ve özellikle Kuzey Irak'a yönelik projeler geliştirilmiştir. Bununla birlikte Irak'ın siyasal yapısındaki tikanlıklar ve 2014 sonrasında ortaya çıkan DAESH tehdidi nedeniyle kısa vadeli projelerin dahi hayata geçmesinde sorunlar yaşanmıştır.

Irak'ın Türkiye ile kurduğu enerji ilişkisi hem Türkiye'nin önemli bir enerji tüketicisi olarak pozisyonu hem de Avrupa ve dünya pazarlarına açılan bir koridor olma iddiası üzerinden şekillenmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye Irak'ın hem enerji talep hem de transit güvenliğine katkı verebilecek kritik bir bölgesel partner konumundadır. Petrol ve doğalgaz yataklarının Irak içerisindeki dağılımına bağlı olarak Türkiye'nin konumunun jeopolitik önemi Erbil-Bağdat ekseninde farklılaşmaktadır. Basra körfezine yakın sahalardan elde edilen petrolün ihracatı deniz yoluyla yapılabilmekte iken, denizlere çıkışı olmayan kuzey bölgesinin rezervleri ise boru hattı projelerine ihtiyaç duymaktadır. Coğrafya Irak petrol ve doğalgazının birincil pazarlarının da farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Basra körfezinden gerçekleştirilen ihracatın büyük bölümü talebin yükselişte olduğu Çin ve Hindistan gibi Asya pazarlarına yönlendirilirken, Irak'ın kuzeyindeki kaynakların alıcıları olarak Avrupa ülkeleri öne çıkmaktadır. Bu durum mer-

¹ Irak'ın Türkiye enerji güvenliği açısından taşıdığı stratejik öneme vurgu yapan çalışmalar için bkz. Matthew J. Byrza, "Turkey's Dramatic Shift Toward Iraqi Kurdistan: Politics Before Peace Pipelines", *Turkish Policy Quarterly* 11, sayı 2, (2012): 53-61. Massimo Morelli ve Constantino Pischetta, "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications", *Middle East Policy*, 2014, cilt 21 sayı 1, 107-121. Aura Sabadus, "Iraq: Turkey's Energy Trump Card", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 11 sayı 2, 2012, 105-113.

² "Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", *Dışişleri Bakanlığı*, son erişim tarihi: 13 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa.

³ "BP Statistical Review of World Energy 2017", *BP*, son erişim tarihi: 4 Mart 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>.

kezi yönetim ile IKBY arasındaki siyasi mücadeleye jeostratejik bir boyut kazandırmaktadır.

Doğalgaz ticaretinde ihracat güzergâhları potansiyel pazarlar nedeniyle daha belirgindir. Irak gazının Rusya'ya alternatif arayan AB için öneminden hareketle, bölgeden Avrupa'ya uzanacak boru hattı projeleri önem kazanmaktadır. Bu durumda kritik veri yakın gelecekte Irak'ın ihracata yönelik gaz üretiminde görülecek olası artışın büyük bölümünün ülkenin kuzeyinde gerçekleşeceğinin öngörülmesidir. IEA'nın baz senaryo hesaplamalarına göre Irak'ın doğalgaz ihracatı 2020 yılında 10 milyar metreküpe ve 2035'te ise 40 milyar metreküpe yaklaşacaktır.⁴ Söz konusu potansiyelelin Avrupa pazarlarına aktarılması için en olası güzergâh olarak Türkiye öne çıkmaktadır.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin önemli bir ayağını Türkiye'nin Irak'taki enerji yatırımları oluşturmaktadır. Son dönemde özellikle Kuzey Irak enerji başta olmak üzere uluslararası yatırımları çeken bir bölge haline gelmiştir.⁵ Türk enerji şirketleri, çok uluslu konsorsiyumlara dâhil oldukları gibi, tek başlarına da enerji sahalarının lisanslarını almışlardır. Özellikle 2003 sonrası Irak'ta siyasal istikrarın henüz sağlanmadığı ve dolayısıyla bölge dışı sermayenin sınırlı kaldığı dönemlerde öne çıkan Türk yatırımcılar, aldıkları risklerin karşılığı olarak önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Bunun dışında ileride aktarılacağı üzere, jeopolitik açıdan yalnızlaştığı dönemlerde IKBY, bir açılım alanı yaratmak için Türkiye'ye önemli enerji yatırım imkânları da sağlamıştır. Bu bağlamda Genel Enerji ve TPIC başta olmak üzere Türk şirketleri yüzde 20'den yüzde 80'e uzanan bir paydaşlık yapısıyla yatırımlar yapmışlardır. Bir diğer önemli işbirliği alanı da Türkiye'den Irak'a yapılan elektrik ihracatıdır. Altyapı sorunları yaşayan Irak için hayati konumda olan elektrik ihtiyacının karşılanmasında Türkiye önemli bir aktör olarak öne çıkmış ve komşusunun tek taraflı enerji ihracatına kısmı de olsa bir denge getirmiştir. Bu bağlamda ilerleyen bölümde yapılması gereken, söz konusu yakınlaşmayı destekleyen ve engelleyen unsurların tarihsel verileri ile ortaya konulmasıdır.

---

⁴ "Iraq Energy Outlook 2012", IEA, son Erişim Tarihi: 6 Aralık 2012, https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO_2012_Iraq_Energy_OutlookFINAL.pdf

⁵ Michael M. Gunter, "Economic Opportunities in Iraqi Kurdistan", *Middle East Policy*, 2011, cilt 18 sayı 2, ss.102–109. Denise Natali, "The Politics of Kurdish Crude", *Middle East Policy*, 2012, cilt 19 sayı 1, 110-118.

2. Ankara-Bağdat-Erbil Üçgeninde Enerji, Çatışma ve İşbirliği

Önceki bölümde ele alındığı üzere Türkiye ve Irak'ın orta ve uzun erimli enerji çıkarları arasında büyük ölçüde bir yakınsama vardır. Türkiye Irak petrolü ve doğalgazı için önemli bir bölgesel pazar olmanın yanı sıra bu kaynakların Avrupa'ya ihracatı için en güvenli ve gerçekçi güzergâhı sunmaktadır. Irak ise sadece Türkiye'nin doğalgaz ithalatını çeşitlendirme stratejisinin bir bileşeni değil aynı zamanda Türkiye kaynaklı enerji yatırımları için elverişli bir sahadır.

Bu bölümde yanıt aranan temel soru Irak'la geliştirilecek enerji temelli ilişkilerin siyasi işbirliği üzerindeki etkisinin ne olduğudur. Bu bağlamda Türkiye-İrak ilişkileri dört aşamada incelenebilir. Bunların ilki İKBY'nin bölgede önemli rol oynayan bir aktör olarak çıktığı 1991-2003 dönemdir. Irak merkezi hükümetinin Saddam döneminde ortaya çıkmış bir geçici otonomlaşıma olarak gördüğü ve 2003 işgali sonrasında da belirli sınırlara kadar uygun gördüğü İKBY'nin hangi ortamda oluştuğunun anlaşılması, İKBY'nin gelecekteki beklentilerini ve Türkiye'nin pozisyonunu da ortaya koyacaktır. İkinci olarak Türkiye'nin güvenlik perspektifinden bölgeyi değerlendirdiği ve enerjiyi de bu şekilde ele aldığı 2003-2007 dönemi incelenecektir. Böylece bu dönemde ortaya konulan güvenlik algılarının geçici bir dönemi mi içerdiği yoksa enerjiden sağlanacak faydanın feda edilebileceği, devamlılık arz eden bir politika mı olduğu anlaşılacaktır. Üçüncü olarak tehdit algıların değiştiği ve enerji işbirliğinin öne çıktığı 2007-2014 dönemi gelmektedir. Ankara-İKBY arasında enerji temelli bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin temellendirildiği bu dönem Ankara-Bağdat arasında ise siyasi çatışmalara sahne olmuştur. Son olarak 2014'ten günümüze gelen süreçte Irak ve Kuzey Suriye kaynaklı bölgesel gelişmeler ve bunların Ankara'nın Kuzey Irak'a yönelik enerji ve güvenlik politikaları üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

2.1. Ankara-Bağdat-Erbil Üçgenin Ortaya Çıkışı: 1991-2003 Dönemi

Güncel dinamikleri ile Türkiye-İrak merkezi yönetimi ve Türkiye-İKBY ilişkilerini şekillendiren dönüm noktası 1991 Körfez Savaşıdır.⁶ Savaş son-

⁶ Meliha B. Altunışık, "Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond", *Journal of Contemporary European Studies*, 2006, cilt 14 sayı 2, 183-196.

rasında Ankara'nın bölgeye yönelik politikalarına hâkim olan güvenlikçi yaklaşım sonraki dönemlerde iki ülke arasındaki enerji ilişkilerini de yakından şekillendirecektir.

Körfez savaşı öncesinde Saddam Hüseyin'e isyan eden grupların başarısız olması ve Saddam'ın yönetimi yeniden ele geçirmesi sonrasında yönetim isyancı gruplara karşı büyük bir saldırı başlatmış ve 1988 yılında Halepçe'de kimyasal silah kullanımını da içeren katliamlara girişmiştir. Bunun Körfez Savaşı sonrasındaki sonucu Temmuz 1991 yılında alınan BM Güvenlik Konseyi kararı ile gerçekleştirilen "Provide Comfort (Huzurun Tesisi)" Operasyonu olmuştur.⁷ 36.paralelin kuzeyini uçuşa kapatarak bir güvenli bölge oluşturan bu operasyonun süresinin dolması sonrasında, Türkiye'nin de yer aldığı "Poised Hammer (Çekiç Güç)" operasyonu başlatılmış ve böylece Irak'ın toprak bütünlüğü *de facto* olarak ortadan kalkmıştır.⁸ Bu operasyonun en önemli sonuçlarından birisi Türkiye'de faaliyet gösteren PKK'nın Irak'ın kuzeyinde hareket alanı bulması olmuştur.⁹

PKK'nın Kuzey Irak'ta yerleşmesi ve Türkiye'ye saldırıda bulunup yeniden Irak'a kaçması, Türkiye'nin PKK stratejisini Kuzey Irak'ı da dâhil ederek oluşturmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada Irak hükümeti ile değil, Kuzey Irak'taki önemli bölgesel aktörler olan KDP ve KYP ile temasa geçilmiş; KDP lideri Barzani ve KYP lideri Talabani'ye diplomatik pasaport, Ankara'da temsilcilik gibi imtiyazlar sağlanmıştır.¹⁰ Bunun karşılığında PKK'ya karşı yapılacak olan operasyonlarda işbirliği, istihbarat, coğrafi kılavuzluk ve personel desteği beklenmiştir.

Bu ilişkiler Kuzey Irak'ta bir federe devlet kurma hedefleri ile sekteye uğramış; Türkiye-İran-Suriye, Kuzey Irak'taki yapılanmaları tanımadıklarını deklare etmişlerdir. Bunun üzerine 1993 yılında KDP ve KYP arasında çatışmanın başlaması ile Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı -istikrarlı ve

---

⁷ "BMGK 688 Numaralı Kararı, 1991", *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi*, son erişim tarihi: 4 Ağustos 2015, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/688\(1991\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/688(1991))

⁸ Marianna Charountaki, "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government", *Perceptions*, 2012, cilt 17 sayı 4, 128.

⁹ Gencer Özcan, "Facing its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in the Foreign Policy Making Process", *New Perspectives on Turkey*, 2009, Sayı 40, 83-102.

¹⁰ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'ya İlişkiler", iç. *Türk Dış Politikası Cilt II*, der, Baskın Oran, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 264.

PKK'yı baskılayan- ortam bozulmuş ve PKK Türkiye'ye yönelik saldırılarını arttırmıştır. Bu noktada öncelikle KDP ve KYP liderleriyle görüşülerek yerel aktörler arası olası çatışmalar önlenmeye çalışılmıştır.¹¹ Kuzey Irak'taki bu kamplaşma sonrasında Türkiye KDP ile İran KYP ile ve Suriye ise PKK ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.¹² Suriye'nin PKK'ya desteği 1998'de iki ülkeyi savaşın eşiğine getirecektir.

1995 yılında Kuzey Irak'taki durumun bölgesel aktörlerle yeterince kontrol altına alınamayacağı değerlendirilerek bölgeye yönelik kapsamlı sınır ötesi operasyonlar gündeme gelmiştir. 35000 askerin katıldığı Çelik Operasyonu PKK'ya önemli darbe vururken, 1997'deki Balyoz Harekâtı 50000'e yakın askerle bölgeye yapılan en büyük operasyon olacaktır. Bu operasyonlarla PKK'nın etkinliğinin önemli ölçüde azalması sonrasında 1998'de PKK'nın lider kadrosunun yakalanması süreci başlamış, KDP-KYP çatışmasında da uzlaşma için özellikle ABD'nin girişimleri söz konusu olmuştur.

Ankara'nın Irak merkezi yönetimi ile ilişkileri bu dönemde genel anlamda olumlu yönde seyretmiştir. Bağdat yönetiminin Türkiye'ye sınır ötesi operasyonları için imkân vermesi, sınır ötesi operasyonların en önemli hukuki dayanağı olmuştur. 1999 yılında terörist Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve PKK'nın çözülme sürecine girmesi sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında değişiklik başlamış, Irak merkezi yönetimi esas muhatap alınmaya başlamıştır. ABD'nin KDP-KYP arası arabuluculuk süreçlerini içeren Washington sürecinde başarıya ulaşması ve bu doğrultuda Irak'ta federasyonu öngörmeye başlaması ile Türkiye ve ABD arasında Irak politikasında farklılaşmalar görülmeye başlanmıştır. Bu farklılık 2003 tezkere krizi sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını derinden etkilemiştir.¹³

Özetle bu dönemde Türkiye'nin Irak politikasını belirleyen unsur PKK terörü olduğu gibi, Ankara ilişkilerini doğrudan KDP ve KYP gibi bölgesel aktörlerle ve ABD gibi küresel güçlerle sürdürmüştür. Halepçe katliamı

¹¹ William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, çev. Petek Demir, (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), 324.

¹² Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", 263.

¹³ Stephan Cook, "The USA, Turkey, and the Middle East: Continuities, Challenges, and Opportunities", *Turkish Studies*, 2011, cilt 12 sayı 4, 717-726.

sonrasında oluşan güvenli bölge üzerinden PKK'nın üslenmesinin engellenmesi, olası nüfus göçlerinin önlenmesi, bu konularda yerel güçlerle temasa geçilmesi ve tüm bu sürecin içerisinde Irak'ın bütünlüğünün korunması hedeflenmiştir. Irak merkezi hükümetinin üniter yapıyı korumakta yaşadığı zorluklar, Türkiye'nin bu süreci farklı aktörlerle yürütmesine neden olmuştur. Fakat 2003 sonrasında ABD ile yaşanan sorunlar ve Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması nedeniyle süreç zora girmiştir. Türkiye IKBY politikasında sürekli olarak yerel yönetim-merkezi yönetim gerginliğini aşmaya çalışmıştır.

1991 sonrası süreçte *de facto* bir oluşum olarak ortaya çıkmış olan Kuzey Irak yönetimi, 2003 işgalinden sonra hukuki bir nitelik kazanmıştır.¹⁴ Böylece Erbil, Türkiye'nin enerji politikalarında dikkate almak zorunda kalacağı yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin dikkatinin yönünü önce güvenlik, ardından ekonomi şekillendirmiştir. Zira 2003-2007 döneminde ilişkiler güvenlik politikaları odaklı ilerlerken, 2007 sonrasında IKBY ile enerji üzerinden karşılıklı bağımlılık tesis etme amacı ön plana çıkmıştır.

3. 2003-2007 Döneminde Güvenlik Ekseninde Enerji Politikaları

Irak'ın ABD tarafından işgal edildiği 2003 yılı Türkiye-İrak ilişkileri açısından da bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu döneme kadar Irak'la enerji temelli ilişkilerini yalnızca Kerkük-Yumurtalık boru hattından kurmuş olan Türkiye için öncelikli hedef, ilk aşamada enerji temelinden uzakta, ileride geliştirilecek işbirliğinin aktörlerini belirlemek olmuştur. Dönemin belirleyici unsuru ABD ile yaşanan gerilimler ve bu durumun Ankara'nın Irak'taki hareket alanını daraltmasıdır. 2003 ile 2007 arası dönemde ABD ve Türkiye arası ilişkileri dip noktasına götüren 1 Mart 2003'teki tezkere krizidir. Tezkere krizi sonrasında Türk yetkililer bir yandan ABD ile ilişkileri düzeltmeye çalışırken, diğer yandan “terör tehdidi sürdüğü sürece Irak'ta olacakları” yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.¹⁵ Ne var ki 4

---

¹⁴ Marianna Charountaki, “Turkish Foreign Policy...”, 185. Gareth Stansfield, “The Unravelling of the Post-First World War State System? The Kurdistan Region of Iraq and the Transformation of the Middle East”, *International Affairs*, 2013, cilt 89 sayı 2, 259–282.

¹⁵ “Gül'den Çarpıcı Irak Açıklamaları”, *Vatan*, 2013, son erişim tarihi: 28 Mart 2015, <http://www.gazetevatan.com/gul-den-carpici-irak-aciklamalari-16542-gundem/>

Temmuz 2003 tarihindeki Süleymaniye baskını ile açıkça vurgulandığı üzere, ABD Türkiye'nin bölgede asker varlığına karşı çıkmıştır.

2003-2005 arasında Türkiye'nin Irak'a yönelik güvenlik çıkarlarını şekillendiren faktörlerden biri de Musul ve Kerkük'ün tartışmalı statüleridir. Bu bağlamda söz konusu bölgelerde yapılacak bir oldubittiye Türkiye'nin izin vermeyeceği yönündeki açıklamalar TBMM'nin Irak'a olası bir operasyon için TSK'ya izin veren yasayı çıkartması ile desteklenince ilişkiler önce gerilmiş ardından bu tezkerenin kullanılmaması niyetinde olduğunun belirtilmesi ile yumuşamıştır. Nitekim Geçici Hükümet Konseyi Dönem Başkanı sıfatıyla Türkiye'yi ziyaret eden Talabani, Türkiye'nin Irak Kürtlerinin komşusu ve koruyucusu olduğunu ve Türkiye'nin düşmanının onların da düşmanı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶ Buna karşılık geçiş sürecinde Barzani'nin tutumu Ankara ile Erbil arasında zaman zaman gerginliğe neden olmuştur. Barzani, Irak'ta şehirler temelinde federal sistemi istemediklerini, bunun yerine etnik ve dinsel temelli bir federasyonun gerektiğini, Musul ve Kerkük'ü kapsayacak federatif yapının petrolü de kontrol etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷ Bu durum ise ilişkileri yeniden dip noktasına çekmiştir. Bu yaklaşım sonrasında bir araya gelen Türkiye, Suriye ve İran etnik temelli federasyona karşı olduklarını belirtmiştir.

Özellikle Kerkük'ün durumu, Irak Anayasa çalışmalarına yansımış ve bölgedeki grupların nüfusa oranlarının önem kazanması nedeniyle Barzani'nin demografik yapıyı zorunlu göçlerle etkilemeye çalıştığı savunularak, konunun Irak'ın bir iç meselesi olarak görülemeyeceği vurgulanmıştır. Bu unsurların ışığında Kerkük'ün statüsünü tam olarak belirleyemeyen âdemi merkezîyetçiliğe dayalı bir federasyon modelinin Anayasanın temeli haline gelmesi sonrasında Kuzey Irak yönetimi resmîyet kazanmış, Barzani İKBY Başkanı, Talabani ise Irak Cumhurbaşkanı olmuştur.

2005 yılında Irak'ın tamamını temsil eden meclis tarafından kabul edilen ve ABD tarafından da desteklenen yeni Anayasa ilişkilerin temel dinamiklerini etkilemiş; Türkiye'nin stratejisini yeniden ele almasını beraberinde getirmiştir. Bu yeniden gözden geçirmenin ilk sonucu Anayasa kabulü

¹⁶ "Talabani'den Övgüler", *Radikal*, 2015, son erişim tarihi: 15 Ocak 2016, <http://www.radikal.com.tr/yorum/talabaniden-ovguler-690756/>

¹⁷ Murat Yetkin, "Bir Irak Krizi Daha Kapıda", 2004, son erişim tarihi: 8 Ekim 2014, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=102992>

sonrasındaki MGK kararları olmuştur. Bu MGK'da federe devletin sınırları içerisinde kalıp bağımsızlığa yönelmeye çalışmadığı sürece IKBY ile muhatap olunması ve böylece sürecin olabildiğince kontrol edilmesi esası ortaya konulmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi dış politikasında giderek etkisini artıran Ahmet Davutoğlu'nun önermelerine paralel olarak, bölgede yatırımların artırılması ve ekonomik olarak kuşatılmasına önem verilmiştir.¹⁸ Bu yaklaşım 2007 sonrasında enerji temelinde bir karşılıklı bağımlılık yaratılması şekline evrilecektir.

2005 sonrası dönemde PKK terörünün yoğunlaşması, bölgenin yeniden güvenlik odaklı ele alınmasına yol açmış ve bu noktada hem ABD hem Irak merkezi hükümetini temel alan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin tek başına bölgeye müdahil olamayacağı gerçeğinden hareketle üçlü mekanizmalar oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan ilk mekanizmada ABD adına NATO Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Joseph Raltson, Irak adına General Hassun ve Türkiye adına Emekli II. Ordu Komutanı Edip Başer yer almıştır. 2007 yılında Irak merkezi hükümeti ile terörle mücadele antlaşması imzalanmış ve Dağlica saldırısı sonrasında anlık istihbarat paylaşımı mekanizması ortaya çıkmıştır.

2007 yılı itibariyle karşılıklı bağımlılık üzerinden bölgesel bir bütünleşme yaratılabileceği dile getirilmeye başlanmıştır. Bu fikrin ortaya çıkmasında ise, yaşanan krizlere rağmen Irak'la ticaretin ciddi bir artış göstermesi etkili olmuştur. Irak, 2007 itibariyle Türkiye'nin komşularıyla ticareti açısından Rusya ve İran'ın ardından üçüncülüğe gelmiştir. Daha da önemlisi dış ticaret fazlasında en olumlu seyir Türkiye-Irak ilişkilerinde gözlemlenmiştir. Bu durumun Türkiye içerisinde Irak ile komşu illerdeki bölgesel kalkınmaya da önemli etkisi olmuştur.¹⁹

Irak'la yaşanan olumlu ekonomik ilişkilerin 2007 sonrası siyasi iradenin talepleriyle örtüşmesi, Türkiye'de IKBY'ye yönelik perspektifi değiştirme yönünde bir değişim rüzgârı başlatmıştır. Bu süreçte IKBY'nin bölgede yalnızlaşması ve ABD'nin çekilme sürecine girmesi, ikili ilişkileri yeni bir anlayışa sokacak dışsal etkeni sağlamıştır.

---

¹⁸ Bülent Aras, "Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, 2009, Cilt 11 Sayı 3, 127-142.

¹⁹ Ahmet Kıvanç, "Türkiye, Komşuları Arasında En Yüksek Dış Ticaret Fazlasını Irak'a Veriyor", 2007, son erişim tarihi: 5 Temmuz 2015, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/turkiye-komsulari-icinde-en-yuksek-dis-ticaret-fazlasini-irakla-veriyor-829684/>

4. 2007-2014 Döneminde Güvenlik Dışılaştırma ve Enerjide İşbirliği

Ankara'nın Irak'a ve özellikle de IKBY'ye yaklaşımının değişmesi her ne kadar 2005 sonundaki MGK süreci ile başlamışsa da karşılıklı bağımlılık olgusunun ağırlığının artması 2007 sonrasında belirginleşmiştir. Irak merkezi hükümeti ile sorun yaşama pahasına IKBY ile ekonomik bütünleşme girişiminde bulunulmuş, enerji de bu süreci sağlayacak temel araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda enerji, Türkiye-İrak ilişkilerinde birincil faktör olmamakla birlikte, stratejik faktörlerin mümkün kıldığı işbirliğini perçinleyen ve bu işbirliğini yeni bir zemine konumlandıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir işbirliği unsuru olarak enerji odaklı karşılıklı bağımlılık olgusunun en açık ifadesi Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2023 vizyonunda görülmektedir:

Dış siyasetimizdeki önemli bir alan da enerjidir. Enerji konusu dünyada bir gerilim hatta çatışma argümanı olarak kullanılırken, Türkiye enerjisi bir barış unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, enerji siyaset üzerine yük olmak yerine, siyasetin kanallarını açmaktadır. Biz enerjisi komşu ve bölge ülkeleriyle bir ortak payda olarak değerlendiriyoruz. Komşularımızla olan siyasi ilişkiler ne olursa olsun enerji alanı temel ilişkiyi kurmakta önemlidir.²⁰

“Siyasetin kanallarını açan” bir faktör olarak enerji, yeni dönemde Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasının belkemiğini oluşturmuştur.

2007 yılı Türkiye'nin Irak politikalarına yönelik karar alma süreçleri açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Türkiye'de siyasal iktidarda yaşanan dönüşümler Irak politikalarına doğrudan etki eder niteliktedir. Irak politikaları konusunda mesafeli bir yaklaşıma sahip olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerini Abdullah Gül'e devretmesi Irak ile ilişkiler açısından önemlidir. Abdullah Gül IKBY'ye yönelik ekonomik ve politik açılımların önemli destekçilerinden birisi olmuştur.

Yine bu dönemde dış politika süreçlerinde sivil unsurların, özellikle de iş çevrelerinin artan ağırlığı, Türkiye-İrak ilişkilerine olumlu yönde yansımıştır. 2007 sonrasında, IKBY'ye yönelik ekonomik bütünleşme süreci hız kazanmış, Türkiye çıkışlı sermaye bölgede yatırım yapmış, enerji alanı

²⁰ “AK Parti 2023 Vizyonu”, *AKP*, son erişim tarihi: 4 Nisan 2015, .<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuturkce.pdf>

ilişkilerin ana bileşeni durumuna gelmiştir. 2009 yılında yapılan hükümet değişikliği sonrasında Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olması ile söyleme hâkim olan “komşularla sıfır sorun” ve bölgesel entegrasyon politikaları, Ankara'nın hem IKBY hem de merkezi Irak yönetimiyle ilişkilerinin arka planını oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Ankara'nın Irak'a yaklaşımının geçirdiği dönüşüm, Türk dış politikasında yaşanmakta olan güvenlik dışılaştırmaya dayalı bir yaklaşımın ortaya çıkışının hem bir yansıması hem de önemli bir unsuru olarak değerlendirilebilir.²¹ Siyasi karar alma süreçlerinde yaşanan değişimler ve ulusal güvenlik algısında yaşanan dönüşüm, bu dönemde Ankara'nın Irak başta olmak üzere bölgesindeki pek çok aktör ile yeni bir düzlemde siyasi ilişkiler kurmasına ortam hazırlamıştır. Özel olarak enerji, genel olarak da ekonomik entegrasyon söz konusu yeni dış politika yaklaşımının temel pratik unsurunu teşkil etmiştir.²²

2007-2014 dönemi Türkiye-İKBY ilişkilerinin kısa tarihinin en parlak dönemidir. Buna karşılık yine aynı dönem Irak merkezi hükümeti ile yaşanan en kötü dönem olarak tarihe geçecektir. İKBY'ye yönelik çok sayıda yatırım yapılmış ve petrol işletmeleri konusunda birçok imtiyaz elde edilmişken, enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırması konusunda yapılan anlaşmaların Irak anayasasına ters düşmesi nedeniyle hem Ankara-Bağdat hem de Erbil-Bağdat-ilişkileri gerilimlere sahne olmuştur.

Bu dönemin başlangıcında etkili olan faktör, İKBY'yi destekleyen ABD'nin 2008 yılında imzalanan SOFA (*Status of Forces Agreement*) ile 2011 yılına kadar Irak'tan çekilme sürecini başlatmasıdır.²³ Buna göre özellikle İran'ın artan etkisi ile çevrelenen İKBY için Türkiye, yegâne çıkış kapısı konumuna gelmiştir.²⁴ Türkiye'de de yaklaşım değişikliği ger-

---

²¹ Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, “Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination”, *Australian Journal of International Affairs*, 2008, cilt 61 sayı 4, 471–488.

²² Mustafa Kutlay, “Economy as the Practical Hand of New Turkish Foreign Policy: A Political Economy Explanation”, *Insight Turkey*, 2011, cilt 13 sayı 1, 67–88

²³ “SOFA Agreement”, *ABD Dışişleri Bakanlığı*, son erişim tarihi: 17 Nisan 2015, <http://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf>

²⁴ Till F.Paasche ve Howri Mansurbeg, “Kurdistan Regional Government–Turkish Energy Relations: a Complex Partnership”, *Eurasian Geography and Economics*, 2014. cilt 55 sayı 2, 111–132.

çekleşmiş, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve MGK'nın yapısının değişmesi sonrasında iç politikada yeni bir açılım politikasını gerekli gören ve buna paralel olarak dışarıda da IKBY'nin stratejik ortak olarak ele alınması gerektiğini öne süren görüş ağırlık kazanmaya başlamıştır.²⁵ 2005 seçimi sonrasında iktidara gelen Şii ağırlıklı kadronun Irak'ta gücünü artırmasına paralel olarak, merkezi yönetim bu yakınlaşmaya olumsuz yaklaşmış, özellikle Maliki'nin etkisinin daha açık görüldüğü 2010 seçimleri sonrasında sert tepki göstermeye başlamıştır. Gerek Türkiye'nin oluşturduğu stratejik yaklaşımda, gerekse Irak merkezi yönetiminin uzlaşmacı olmayan politikalarında IKBY-Türkiye arasında yapılan enerji anlaşmaları önemli rol oynamaktadır.

2007'de kabul edilen Irak petrol yasası Ankara, Bağdat ve Erbil arasındaki ilişkilerin esasını ve Bağdat'la yaşanacak gerilimlerin çıkış noktasını oluşturmuştur. Söz konusu yasal düzenlemede, petrolün hangi bölgeden çıkarsa çıksın, tüm Irak'ın ortak kaynağı olduğu belirtilmiş ve hem gelir hem de kararlar açısından yetkiler Bağdat ile yerel yönetimler arasında dağıtılmıştır. Bu bağlamda Erbil ile Bağdat arasında yüzde 17-83'lük bir paylaşım söz konusu olmuştur. Ne var ki gerek anayasadaki karışıklıklar gerekse uygulamadaki farklılıklar Erbil ile Bağdat arasında sürdürülebilir bir işleyişe imkân vermemiştir.²⁶

Özellikle 2011 sonrası dönemde Irak Anayasasının 108. ve 109. maddeleri uygulamada petrol gelirinin paylaşımı konusunda belirsizlik yaratmıştır. Buna göre Irak merkezi hükümetinin öne çıkardığı 108. madde petrol ve doğalgazın farklı bölgelerdeki tüm Irak halkının ortak malı olduğunu belirtirken, IKBY'nin öne çıkardığı 109. madde ise petrol gelirlerinin dağıtımında adaletsizliğe uğramış bölgelerin gözetilmesini belirtmiştir. Bir diğer sorunlu unsur 112. maddedir. Bu maddede, Erbil yönetiminin Bağdat'ın onayını alarak anlaşma yapma hakkının olduğu belirtilmektedir. Bu noktada Erbil'in Bağdat'ı yok sayarak Türkiye ile yaptığı anlaşmalar, Bağdat'ın Türkiye'ye diplomatik, Erbil'e ise (yüzde 17'lik payını aktarmamak suretiyle) ekonomik olarak tepki vermesine neden olmuştur.

²⁵ Gencer Özcan, "Facing its...", 97-100.

²⁶ Jahanbakhsh Moradi ve Ahmad Saie, "Energy Strategy of A Study of Obstacles on the Way of Federalism in Iraq", *Journal of American Science*, 2013, cilt 8 sayı 9, 592-594.

Bu dönemde güvenlik alanında artan işbirliği de dikkate değerdir. Türkiye, ABD ve Irak'ın '5 Kasım Mutabakatı' olarak bilinen deklarasyonu ile PKK'yı ortak düşman ilan etmeleri ile güvenlikten işbirliğine yönelik geçişin temelleri atılmıştır. Bu temel doğrultusunda diplomatik temaslar süreci başlamıştır. İlk olarak Talabani Mart 2008'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyareti Mayıs 2008'de Davutoğlu'nun Irak seyahati izlemiştir. Tüm bu sürecin sonunda ikili ilişkilerdeki en önemli ekonomik araç haline gelecek olan Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Antlaşması imzalanmıştır.²⁷ Bu anlaşma dâhilinde, ilerleyen yıllarda ilişkilerin temel konuları arasına girecek olan Kerkük-Yumurtalık hattının kapasitesinin artırılması ve Irak'tan Türkiye'ye ve buradan Avrupa'ya uzanacak olan bir boru hattının yapılması ele alınmıştır.²⁸ Bu ilişkilere ABD'nin yaklaşımı olumlu olmuş, Türkiye ve İKBY'nin yakınlaştırılması gerektiği vurgulanmaya başlanmıştır.²⁹ Bu noktada özellikle İran'ın artan etkisi karşısında bir denge arayışının olduğu değerlendirilebilir.³⁰

İKBY ile ekonomik entegrasyon sürecinin kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası ise 2008 yılında anlaşması imzalanan Yüksek Konseyin ilk toplantısını yapması ve bunun ardından 48 maddeyi içeren dev bir mutabakat zaptı imzalamasıdır.³¹ Bu mutabakatlar sonrasında Türk iş adamları başta İKBY'de olmak üzere Irak'ta enerji dâhil olmak üzere birçok alanda yatırımlara girişmişlerdir.³² Bu ekonomik açılımın ardından ekonomik aktörler de ilişkilerin sürdürülmesinde önemli bir bileşen haline gelmiş, TÜ-SİAD gibi kuruluşlar sorunlu dönemlerde ilişkilerin iyi tutulması yönünde hükümete telkinde bulunmuşlardır.

²⁷ "Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Belgesi", *TC Dışişleri Bakanlığı*, son erişim tarihi: 5 Nisan 2015, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf>

²⁸ "Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri", *Dışişleri Bakanlığı*, son erişim tarihi: 5 Nisan 2015, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

²⁹ Henri Barkey, *Preventing Conflict Over Kurdistan*, Carnegie Endowment for International Peace, son erişim tarihi: 17 Mayıs 2015, <https://carnegieendowment.org/2009/02/09/preventing-conflict-over-kurdistan-pub-22725>

³⁰ Sean Kane, *The Coming Turkish Iranian Competition in Iraq*, United States Institute of Peace (USIP) Special Report, 2011, son erişim tarihi: 18 Mayıs 2015, https://www.usip.org/sites/default/files/Turkish_Iranian_Competition.pdf, 276.

³¹ "Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmaları", *TC Başbakanlığı*, son erişim tarihi: 6 Ekim 2015, <http://kdk.gov.tr/haber/yuksek-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452>

³² Soner Çağaptay ve Tyler Evans, *Turkey's Changing Relations With Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down*, Ekim 2012, son erişim tarihi: Haziran 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus122.pdf>

Tüm bu gelişmeler neticesinde, Türkiye'nin güvenlik perspektifini kısmen de olsa değiştirerek bir sert güç olarak değil aksine bir ticaret devleti olarak öne çıktığı ve bölgesel entegrasyonu vurguladığı bir döneme girilmiştir.³³ Bu bağlamda 2009 yılı, IKBY'nin önemli petrol sahaları olan Taq Taq ve Takwe gibi sahalardan, başta Genel Enerji olmak üzere çeşitli Türk şirketlerinin lisanslar aldıkları ve ayrıca çeşitli boru hattı projelerinin fizibilitelelerinin incelendiği dönem olmuştur.³⁴ Buna göre Türkiye, sadece özel sektör şirketleri ile bölgeye girmemiş, aynı zamanda devlet TPAO'yu yeniden yapılandırarak bölgede aktif rol oynayacak bir oyuncu haline getirmeye çalışmıştır. Turkish Petroleum adını alacak bu şirketin yanında, Genel Enerji ve Siyahkalem gibi birçok şirket lisanslar elde etmiştir.

2007 tarihli Irak petrol yasasının 2011 yılında yürürlüğe girmesi hem Türkiye-İrak hem de IKBY-İrak merkezi yönetimi ilişkilerinde olumsuz yönde bir değişime işaret etmiştir. Hâlihazırda Irak'ta petrol çıkarma lisansı olan Genel Enerji, TPIC, Turkish Energy Company gibi şirketler petrolü uluslararası alanda pazarlamaya başlarken, IKBY 2012'de Exxon Mobil'e de lisans vererek merkezi yönetim karşısında elini güçlendirmek istemiştir; Barzani'nin kendi ifadesiyle, "bunu bir güvenlik garantisi olarak" görmüştür.³⁵ Bağdat yönetiminin tepkisi çok sert olmuş ve IKBY'nin yüzde 17'lik payını ödemeyi reddetmiştir. Bu kesinti payını aşarak doğrudan talep sahipleri ile ticaret yapma girişimleri de başarısızlığa uğramış ve hatta 2014'te yaşanan uzlaşuya kadar IKBY petrol ihracatında güçlük yaşamıştır.

Ankara-Bağdat ilişkileri sadece enerji kaynaklı çatışmalardan değil siyasi gelişmelerden de olumsuz etkilenmiştir.³⁶ İlk olarak Maliki yönetiminin, Türkiye'yi Şii harici unsurları destekleyerek Irak içişlerine karışmakla suçlaması, ardından Irak'taki Sünni Arapların önde gelen isimlerinden,

³³ Türkiye'yi bu dönemde bir 'ticaret devleti' olarak tanımlayan çalışmalar için bkz. Henri Barkey, "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership", *Turkish Studies*, 2011, cilt 12 sayı 4, 663-674 Kemal Kirişçi ve Neslihan Kaptanoğlu, "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, 2011, cilt 47 sayı 5, 705-724.

³⁴ Ali Balcı, *Enerjisine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri*, SETA Raporu, 2014, son erişim tarihi: 4 Mart 2015, <http://setav.org/tr/%E2%80%98enerjisine-kavusan-komsuluk-turkiye-kurdistan-bolgesel-yonetimi-iliskileri/analiz/15953>

³⁵ Wladimir Wildenburg, "Breaking From Baghdad", *World Affairs*, 2012, cilt 175 sayı 4, 51.

³⁶ Serhat Erkmen, "Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri", *Ortadoğu Etütleri*, 2010, cilt 2 sayı 3, 107-145.

eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi'nin Türkiye'ye sığınması büyük bir diplomatik krize neden olmuştur.³⁷ Maliki yönetiminin sert açıklamalarının ardından, Erbil'e gitmekte olan Türkiye Enerji Bakanı Tamer Yıldız'ın uçağı Irak hava sahasına girdikten sonra geri çevrilmiş ve bu krizle Bağdat-Ankara ilişkileri dibe vurmuştur. Özetle, enerji çıkarları güvenlik perspektifini ve siyasi ilişkilerin seyrini –en azından kısa vadede—değiştiremediği gibi, Ankara-Bağdat arasında yeni bir çatışma alanı yaratarak siyasi ilişkilere olumsuz etki etmiştir.

Bununla birlikte Ankara ve Erbil geri adım atmamışlar ve hatta Washington'un aksi yöndeki ikazlarına rağmen Kuzey Irak petrolünün Türkiye üzerinden satışı ve IKBY-Türkiye arasında yeni bir doğalgaz boru hattının yapılması yönünde anlaşmalar yapmışlardır. Ne var ki, söz konusu boru hattının gerçekleşmesinin pratikte ancak Bağdat yönetiminin onayı ile mümkün olması nedeniyle, bu konuda ilerleme ancak Erbil ile Bağdat arasında sağlanan uzlaşa sonrasında görülebilmektedir. IKBY'nin Bağdat'la yaşayacağı gerilimlere rağmen bu boru hattı projelerinde ısrarcı olmasında Neçirvan Barzani'nin cümleleri açıklayıcıdır: “Denize çıkışı olmayan bir ülke olarak, bir ortağımız olmalı. Bölgesel bir güç olan ortağımız buna ikna olmalı ve uluslararası düzeyde bir büyük güç bunu desteklemeli. Tam şu sırada istediğimiz, Irak içinde ekonomik bağımsızlığa sahip olmak.”³⁸

İlişkilerin dibe vurması sonrasında Irak'ta gerçekleşen yönetim değişikliği, petrolün paylaşımı konusunda uzlaşa, DAES'in Irak'ın birçok şehrini ele geçirmesi ilişkileri yeni bir perspektife getirmiştir. DAES faktörüne karşı, Irak'taki meşru savunma gücünün kimde olması gerektiği, hangi bölgeleri kimin koruyabileceği ve dolayısıyla hangi enerji kaynağını kimin kontrol edeceği tartışmaları ortaya çıkmıştır. Suriye'nin kuzeyinde ortaya çıkan otorite boşluğunda YPG/PYD ve benzeri grupların hareket sahası bulması da Türkiye-Irak ilişkileri üzerinde dolaylı ancak önemli bir etkide bulunacaktır. 2014 sonrasındaki gelişmeler bir sonraki bölümün konusudur.

---

³⁷ Abdelhakim Khusro Jozel, *Ankara-Erbil-Baghdad Axis: A Question of Energy and Politics*, Arab Center for Research & Policy Studies, Şubat 2014, son erişim tarihi: 8 Kasım 2014, <http://english.dohainstitute.org/release/673ea095-888f-4b72-b4a5-4ffad70611bf>,

³⁸ Zana Baykal, “Türkiye'nin Yeni Enerji Tedarikçisi: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi”, iç. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, der. SETA, 58.

5. 2014 Sonrası Güvenlik Algısı ve Enerji İlişkileri

2014 öncesi dönemde IKBY'nin jeopolitik sıkışmışlığını bir dış politika kozuna çevirerek başta enerji olmak üzere çeşitli alanlarda önemli kazanımlar elde etmek isteyen ve Bağdat üzerindeki artan İran etkisini dengelemeye çalışan Türkiye, 2014 sonrasında Bağdat yönetimini doğrudan karşısına alarak politika yürütmesinin zor olduğu düşüncesiyle hareket etmeye başlamıştır. Ankara-Bağdat ilişkilerinin dönüşümünde etkili olan üç somut gelişme 13 Kasım 2014 tarihli enerji protokolü, Bağdat'taki yönetim değişikliği ve DAES faktörünün ortaya çıkmasıdır.

Bu bağlamda, 13 Kasım 2014 tarihinde Bağdat ve Erbil arasında varılan uzlaşuya göre, Erbil hükümetinin Bağdat hükümetine günlük 250.000 varil petrol göndermesi, bunun haricinde 300.000 varil petrolü ise Türkiye üzerinden olmak kaydıyla ihraç etmesi konusunda uzlaşuya varılmıştır. Bu anlaşma karşılığında Bağdat, daha önce IKBY (ve Türkiye) ile yaşadığı ve bir önceki bölümde açıklanan enerji krizleri sonunda ambargo koyduğu yüzde 17'lik payı Erbil yönetimine göndermeyi kabul etmiştir. Yaşanan teknik sorunlara gelirin önce Halkbank'ta birikmesi, buradan IKBY'ye aktarılması şeklinde bir çözüm bulunmuştur. Ayrıca anlaşma öncesinde yüzde 17'lik aktarımın yapılmaması nedeniyle dara düşen ve peşmergelerin maaşlarını ödemekte zorlanan IKBY'ye 1 milyar dolarlık bir yardım yapılması da söz konusu olmuştur. Bu noktada DAES'in faktörü ve aynı zamanda Kerkük'te yaşanan sorunlar nedeniyle bu bölgeden yapılan ihracatın hemen hemen durması etkili olmuştur. Bir kez daha görüldüğü üzere enerji alanında ortaklaşan çıkarlar tek başlarına siyasi uzlaşığı getiremediği gibi, enerji işbirliğine dönüş ancak siyasi uzlaşığı sonrası mümkün olabilmektedir.

Ayrıca, gerek Irak'ta Türkiye ile sorunlar yaşayan Maliki yönetiminin yerini Abadi hükümetine bırakması, gerekse Erbil ile Bağdat arasında uzlaşığı varılması, Türkiye-İrak ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu gelişmenin ilk yansımaları dönemin Başbakanı Davutoğlu'nun Irak ve Irak Başbakanı Abadi'nin Türkiye ziyaretleri olmuş; karşılıklı ziyaretler ilişkileri normalleştiren gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ziyaretler, özellikle 2009'dan sonra ilk kez toplanabilen YDSİK mekanizması ve 2006'dan sonra ilk kez toplanabilen Karma Ekonomik Komisyon (KEK) dâhilinde Irak'ı Türkiye'nin en önemli partneri konumuna getirmiştir.

Enerji alanındaki anlaşmazlık konusunda kısa vadeli de olsa bir çözüme varılması, yeni projelerin hayata geçirilmek üzere devreye alınmasını be-

raberinde getirmiştir. Bu bağlamda Bağdat'ın da süreçlerden rahatsız olmamasına özen gösterilmiştir. Zira dönemin Enerji Bakanı Taner Yıldız, Irak'ın petrolünün nereden çıkarsa çıksın tüm Irak halkına ait olduğunu ifade etmiş, Irak ve Türkiye arasında yeni bir doğalgaz boru hattı projesi üzerinde fikir birliğine varılmış, aynı zamanda Kerkük–Yumurtalık boru hattının kapasitesinin artırılmasını da içeren petrol anlaşmalarına imza atılmıştır.³⁹

Aynı dönemde Türkiye Irak'a yönelik elektrik ihracatı ile henüz altyapı anlamında yetersiz olan bu ülke üzerinde ekonomik bir etkiye sahip olmuştur. İKBY'nin elektrik ihtiyacının yüzde 10'undan büyük bir kısmı, Basra bölgesine yapılan elektrik ihracatının ise yüzde 40'undan fazlası Türkiye tarafından karşılanmaktadır.⁴⁰ Ayrıca mevcut güvenlik sorunları nedeniyle boru hatlarında yaşanan aksaklıklar sonrasında bir Türk şirketi, tankerlerle Türkiye'ye petrol taşımaya başlamıştır.⁴¹ Bir başka deyişle, bu dönemde enerji merkezli karşılıklı bağımlılık ilişkileri tam anlamıyla “karşılıklı” ve “çok boyutlu” bir görünüm kazanmıştır.

Anlaşmanın en önemli etkilerinden biri Türkiye ve Irak arasında yeni enerji projelerinin gündeme gelmesi ve mevcut altyapının geliştirilmesi yolunda atılan adımlar olmuştur. Bu ekonomik ilişkiler, merkezi hükümetin ödemelerin önünü açması sonrasında bölgede faaliyet gösteren enerji ve (enerji hatları inşasında çalışan) inşaat şirketlerinin uzun süredir bekledikleri ödemeleri almaları, bölgenin ekonomisinde genel düzelme ve bunun pazarda yüzde 80'lik hâkimiyete sahip Türkiye'ye yansımaları şeklinde özetlenebilir. Petrolde ise Kerkük-Yumurtalık hattına ek dönecek hatlarla Türkiye'ye ihraç edilecek petrolün artırılması söz konusu olmuştur. Fakat anlaşmanın en önemli yansımaları doğalgaz alanında görülmüştür.

Doğalgaz projelerinin ilki, uzun süredir gündemde yer eden Irak-Türkiye doğalgaz boru hattı projesidir. 1996 yılında ilk imzaları atılan, fakat sonra çeşitli gelişmelerle rafa kaldırılan proje 2008 yılında mutabakat zaptına ka-

---

³⁹ *Türkiye-İrak 17. Karma Ekonomik Konsey (KEK) Toplantısı*, TC Enerji Bakanlığı, 2015, son erişim tarihi: 4 Mart 2016, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Turkiye-Irak-17nci-Karma-Ekonomik-Komisyonu-KEK-Toplantisi>

⁴⁰ *Karadeniz Enerji Gemileri İle Irak'ı Aydınlatmaya Devam Ediyor*, Karadeniz Holding, Mayıs 2015, son erişim tarihi: Ekim 2016, <http://www.karadenizholding.com/tr/Web/PressReleasesDetail/277>

⁴¹ Ali Balcı, “*Enerjisine Kavuşan...*”

dar ulaşmış fakat 2011 sonrasında Ankara-Erbil ilişkisine Bağdat'ın tepkisi nedeniyle süreç durdurulmuştur. Söz konusu proje 2014 uzlaşısı sonrasında ivme kazanmışsa da, referandum ve Kerkük krizler projenin önünde siyasi bir engel teşkil etmiştir. Irak merkezi yönetimi ve IKBY geçiş ücretleri ve istihdam gibi konularda gelir elde ederken; Türkiye enerji bağımsızlığı yolunda bir adım atmış olacak, daha uygun fiyata doğalgaz elde edecek ve belki de Güney Gaz Koridoru bağlamında Avrupa'ya gaz aktarımını sağlayabilecek yeni projelerin de onu açılacaktır. Diğerlerine göre daha küçük ölçekli bir proje olsa da, Kuzey Irak-Şırnak hattı da yine Türkiye'nin enerji talebine yanıt verirken IKBY için gelir sağlayacak bir proje durumundadır.

İrak'ın en büyük ikinci kenti olan Musul, statüsü tartışmalı Kerkük ve Nînova şehirlerinin DAES tarafından ele geçirmesi enerji alanına doğrudan etki etmiştir. Özellikle Kerkük'te DAES saldırısı sonrası Irak askerlerinin bölgeden çekilmesi ve bölgenin –ABD hava güçlerince desteklenen Peşmerge güçlerince geri alınması sonrasında kontrolün Bağdat Erbil'e geçmesi, Erbil yönetiminin buna dayanarak önce IKBY'nin bağımsızlığı için referandumuna gitmesi, ardından Kerkük'ü kendi ilan ettiği devlete bağlamaya çalışması yalnızca IKBY-Bağdat ilişkilerini değil, aynı zamanda Türkiye-İKBY ilişkilerine olumsuz yansımıştır.

Bu doğrultuda Türkiye (tıpkı İran gibi) IKBY ile ilişkileri askıya alıp bu bölgeyi kuşatırken, Bağdat yönetimi ise Kerkük nedeniyle silahlı çatışma noktasına gelecektir. Bu noktada benzer bir çizgiye doğru ilerleyen Ankara-Bağdat hattındaki ilişkileri etkileyen bir diğer husus ise Türkiye'nin Başika kampındaki varlığı olacaktır. Türkiye, DAES saldırılarına karşı askerlerini korumak üzere 600 civarında asker ve çok sayıda zırhlı aracı kampa taşıyınca Irak hükümeti büyük tepki göstermiştir. Türkiye'yi 'işgalci' olarak adlandıran, Türkiye'ye bölgedeki askeri unsurlarını çekmesi yönünde sert açıklamalarda bulunan Bağdat yönetimi, ardından konuyu BM'nin dikkatine sunmuş ve BM Güvenlik Konseyi tarafların konuyu aralarında çözmeleri yönünde bir karar almıştır.⁴² Böylece Abadi dönemi ile önemli ölçüde düzelme eğilimi gösteren ilişkiler, yeniden olumsuz bir noktaya uzanmıştır. Bu olay söz konusu karşılıklı bağımlılığın ne kadar hassas dengeler üzerine kurulu olduğunu gözler önüne sermiştir. Bunun da ötesin-

⁴² *BMGK'dan Irak'taki Türk Askeri Kararı*, Sputniknews, Aralık 2015, son erişim tarihi: Ekim 2016, <https://tr.sputniknews.com/haberler/201512191019758960-bm-turkiye-irak/>

de, DAESŞ krizinin Suriye'ye de sıçraması ve IKBY'ye yeni bir jeopolitik çıkış sağlayacak bir koridor oluşması ihtimali, süreci daha da katmanlı bir hale getirmiştir. Bu genel çerçevede kapsamında DAESŞ'in etkilerine daha ayrıntılı yer vermek yerinde olur.

DAESŞ faktörünün etkin bir unsur olarak ortaya çıkışı ve önce Irak'ta ardından Suriye'de önemli toprak kazanımlarında bulunması, yalnızca ikili ilişkileri değil aynı zamanda bölge siyasetini etkilemiştir. DAESŞ'in bölgesel dinamikleri üç farklı açıdan etkilediği değerlendirilebilir. Birinci olarak bu güce karşı Irak merkezi hükümetin yetersiz kalması ve özellikle kuzeyde peşmergenin aktif rol oynaması ilk etapta Erbil-Bağdat arasında bir anlaşma zemini yaratmıştır. 2014 tarihli enerji uzlaşısında da görüleceği üzere, istikrarsızlık nedeniyle enerji ihracatında sorun yaşayan ve peşmergenin maaşlarını ödemekte zorlanan IKBY'ye yönelik olarak enerji gelirleri üzerinden kaynak aktarımı söz konusu olacaktır. İkinci olarak ise DAESŞ'le mücadeleye giren güçler, statüsü sorunlu alanlarda hak iddia edecek yeni meşruiyet zeminleri aramaktadırlar. Kerkük, Musul ve Ninova gibi şehirlerde yerel unsurlarla merkezi hükümet unsurları arasında DAESŞ sonrasında çatışma ortamı oluşmuştur. Üçüncü unsur ise, Irak sınırından Akdeniz'e uzanan bir koridor oluşması ve IKBY'nin petrol ve doğalgazını Türkiye'ye alternatif bir güzergâh üzerinden dünya pazarlarına aktarma imkânını bulması, en azından kâğıt üzerinde, bulması gündeme gelmiştir.

DAESŞ sonrası Irak ile ilişkilerde kilit konu, önce DAESŞ'in işgaline uğrayan, sonrasında genellikle peşmerge güçleri olmak üzere farklı kuvvetlerce kurtarılan bölgelerin akıbeti olmuştur. Çünkü DAESŞ sorununa kadar 'federe Irak'ın içindeki özerk IKBY yapısından hareket eden Türkiye'nin pozisyonu, Barzani'nin bağımsızlık ilanına yönelik söylemleri ve DAESŞ sonrasında Bağdat'tan Erbil'e kontrolü geçen, statüsü sorunlu şehirler gibi konular nedeniyle hassas bir konuma gelmiştir.⁴³ Nitekim Barzani'nin söylemleri bir süre sonra bir eyleme dönüşecek ve Türkiye buna çok sert tepki gösterecektir. Bu bağlamda, TBMM'den olası bir askeri operasyon için tezkere süresi uzatıldığı gibi, IKBY'yi çevreleyen Ankara, Tahran ve Bağdat hükümetleri ortak karar alarak kara ve hava sahalarını IKBY'ye yönelik olarak kapatmışlardır.⁴⁴

---

⁴³ Şaban Kardeş, *Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Söylemi ve Değişen Dengeler*, Al Jazeera, 2014, son erişim tarihi: Kasım 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/irak-kurtlerinin-bagimsizlik-soylemi-ve-degisen-dengeler>

⁴⁴ Türkiye, İran ve Irak'tan Ortak Bildiri: Karşı Önlemler Masada, *BBC*, 2017, son erişim tarihi: 1 Mart 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41350839>

Bu sorunun kırılma noktasını ise petrol kaynakları ile zengin Kerkük kenti teşkil etmiştir. DAEŞ işgaline kadar Bağdat yönetimince korunan ve içinde Türkmenlerin de olduğu farklı etnik-mezhepsel grupları barındıran bu şehre yapılan DAEŞ saldırısı sonrasında Bağdat'a bağlı askerlerin şehri terk etmesi ve daha sonrasında Barzani'ye bağlı peşmerge güçlerinin şehri alması ile Erbil, Kerkük üzerinde daha açıktan hak iddia eder hale gelmiştir.⁴⁵ Bu durum ise, şehirdeki Türkmenlerin statüsünü belirli bir güvenceye almış olan Türkiye'nin ortak hareket ettiği Barzani karşısındaki konumunu kırılmalı hale getirmiştir. Nitekim Irak anayasasının Kerkük, Ninova ve Musul için farklı yorumlanmasından kaynaklanan⁴⁶ çeşitli sorunların bir de fiili kontrol durumuyla birleşmesinden sonra, Kerkük özelinde patlama noktasına gelmiş ve ancak güç kullanımıyla çözülebilmiştir.

Kerkük'ün statüsü üzerinde bir uzlaşma olmaksızın bağımsızlık kararını burada da onaylatmak isteyen Barzani, bölge ülkelerinin tüm uyarılarını dikkate almadığı gibi, bölgedeki diğer toplumsal unsurları da bastırarak konuyu bir oldubittiye getirmek istemiştir.⁴⁷ Bunun üzerine Bağdat hükümeti bölgeye bir askeri operasyon düzenlemiş ve kimsenin beklemediği bir kolaylıkla bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir.⁴⁸ Bu durum sonrasında bağımsızlık referandumu IKBY tarafından da kabul edilecek şekilde geçersiz kalmış, Erbil DAEŞ sonrası elde ettiği bölgeleri kaybetmiş ve en nihayetinde de Barzani istifa etmiştir.⁴⁹

Bölgedeki politik parçalanmışlık ve gerilimin artması, buna paralel olarak kontrolü ele geçiren Bağdat hükümetinin 'bölgedeki PKK varlığının savaş sebebi' olduğunu açıklayarak⁵⁰ Türkiye'nin de desteğini kazanması gibi

⁴⁵ Bilgay Duman, *Irak'ta Çatışmaların Odak Noktası: Kerkük*, ORSAM, Haziran 2015, son erişim tarihi: Kasım 2017, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/14028?dil=tr>

⁴⁶ Mehmet Dalar, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı Kavramı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi" *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt 20 sayı 32, 56-57.

⁴⁷ Feyzullah Tuna Aygün, *IKBY Referandumu Neler Getirecek, Neler Götürecek?*, ORSAM, Ağustos 2017, son erişim tarihi: 5 Şubat 2018, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/14481?dil=tr>

⁴⁸ *Kerkük Bir Günde Ele Geçirildi*, Hürriyet, Ekim 2017, son erişim tarihi: 21 Şubat 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kerkuk-1-gunde-girdiler-40612815>

⁴⁹ *Barzani Neden Görevini Bıraktı?*, Sputniknews, Kasım 2017, son erişim tarihi: 28.02.2018 <https://tr.sputniknews.com/columnists/201711031030875348-barzani-neden-gorevini-birakti/>

⁵⁰ *Irak Hükümeti: Kerkük'te PKK Varlığı Savaş İlanı*, Deutsche Welle, Ekim 2017, son erişim tarihi 01.03.2018, <http://www.dw.com/tr/irak-h%C3%BCk%C3%BCmeti-kerk%C3%BCkte-pkk-varl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-sava%C5%9F-ilan%C4%B1/a-40962118>

gelişmelerin sonucunda Türkiye-Irak ilişkilerinde Erbil faktörü 2017 sonu itibarı ile geri plana düşmüştür. Bu tarihten sonra ikili ilişkilerini geliştiren Ankara ve Bağdat, sınır kapılarında yeni düzenlemelerden,⁵¹ Erbil'i ikincil bir konuma iten anlaşmalara kadar uzanan yeni bir süreci başlatmışlardır. Ne var ki, bölgedeki Kürt unsurunu yeniden ilişkilere ve enerji hamlelerine sokması muhtemel gelişmeler, Irak'taki gelişmelere paralel olarak, Suriye'den gelmiştir.

Başlangıçta Suriye'nin kuzeyinin büyük bölümünü ele geçiren DAESH, daha sonra ABD hava kuvvetleri ve özel kuvvetleri destekli PYD güçlerine karşı bölgede tutunamamış ve geri çekilmeye başlamıştır. Bu sürecin sonucunda Türkiye'nin tüm güney sınırını kapsayacak bir otonom siyasi yapı kurulması ihtimali ortaya çıkmış ve Türkiye, sahadaki koşulları değiştirip inisiyatifi ele geçirmek üzere 'Fırat Kalkanı' ve ardından 'Zeytin Dalı' operasyonlarını başlatmıştır.

Kuzey Suriye'de bulunan YPG/PYD ve bağlantılı gruplar, ABD'nin önderliğinde oluşturulan ve Arapların da bulunduğu Suriye Demokratik Güçleri isimli bir koalisyonda birleşmişler; öncelikle Haseke ve Kobani arasında bulunan ve Arapların çoğunlukta bulunduğu Tel Abyad bölgesini ele geçirmişler ve ardından Türkiye'nin 'kırmızı çizgi' olarak ilan ettiği Fırat'ın batısına geçerek Afrin ile Kobani'yi birleştirme ihtimali olan bir operasyona girişmişlerdir.⁵² Türkiye bölgeye 'Fırat Kalkanı' operasyonuyla müdahil olmuş ve söz konusu güçlerin daha ileri gitmesini önleyeceğini göstermiştir.⁵³ Bu hedef doğrultusunda, ilk aşamada Fırat nehrinin doğusu olmak üzere, güney sınırını PYD unsurlarından temizleme hedefi doğrultusunda Afrin'e yönelik 'Zeytin Dalı' operasyonunu gerçekleştirmiştir.⁵⁴

---

⁵¹ *Bağdat ile Erbil Arasında Yeni Kriz: Sınır Kontrolü*, Sputniknews, Kasım.2017, son erişim tarihi 02.03.2018, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201711031030875584-bagdat-erbil-arasindaki-yeni-kriz-sinir-kontrolu/>

⁵² Bölgede birleştirilmeye çalışılan bölgelerin etnik kompozisyonunu ele alan bir çalışma için bkz. Rasim Bozbuğa, *Suriye Kürtleri: Suriye'nin Kuzeyinde Etnik Yapı ve Kürt Nüfusu*, 21.YYEnstitüsü, Ocak 2015, son erişim tarihi: 18 Mart 2015, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2015/01/05/7393/suriye-kurtleri-suriyenin-kuzeyinde-etnik-yapi-ve-kurt-nufusu>

⁵³ Rengin Arslan, *Dünyanın En Sıcak Noktası: Menbiç*, BBC, Haziran 2016, son erişim tarihi: 1 Temmuz 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160603_menbic_analiz

⁵⁴ TSK: Zeytin Dalı Operasyonu Başladı, Star, Ocak 2018, son erişim tarihi 04.03.2018, <http://www.star.com.tr/guncel/tsk-zeytin-dali-harekati-basladi-haber-1300055/>

Operasyonlar neticesinde, Suriye'nin kuzeyindeki PYD varlığının IKBY'nin jeopolitik konumlanmasını da etkileyecek yönlerinin çift yönlü olarak geriletildiği söylenebilir. İlk olarak olası bir çıkış yolunun batı çıkışı Türkiye tarafından Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonları ile kesilmiştir. Benzer şekilde IKBY içinden yapılacak çıkış ise, Kerkük'ün tamamının, Musul ve Ninova'nın ise kontrolünün Bağdat yönetimine geçmesi ile buradan çıkışın da Bağdat'a bağlı hale gelmesidir. Bunun da ötesinde petrolün kontrolünün de Kerkük vakası sonrası Bağdat'a geçtiği düşünülürse, Erbil'in bölgedeki ve Türkiye-İrak ilişkilerindeki rolünün bundan sonra bu aktörlerin yaklaşımlarına -ve dışlanmaması gereken bir ihtimal olarak büyük güçlerin müdahalelerine- bağlı kalacağı değerlendirilebilir.

6. Sonuç

Türkiye-İrak ilişkileri, büyük küresel dönüşümlerin etkilerinin en can alıcı şekilde görüldüğü, bu hayati husus ışığında her iki ülkedeki karar alıcıların kendilerini sürekli olarak yeniden konumlandırmaya çalıştıkları bir eksenin sancılarında şekillenmektedir. Bu dönüşümleri çözümlenmekte bir anahtar işlevi gören enerji unsuru, siyasi dinamikleri şekillendirdiği gibi bu dinamiklerden de etkilenmiştir.

Bu bağlamda çalışmada temelde iki konu sorgulanmıştır. Bu konuların ilki enerji olgusunun iki ülkenin ilişkilerini şekillendirecek kadar bağımsız ve hayati bir konumunun olup olmadığıdır. İlişkilerin bir tarafı için ekonomisinin temeli olan, diğeri için enerji bağımsızlığı ve dış politika avantajları için çok hayati olan enerjinin ilişkilere nasıl yansıdığı önemli bir ampirik zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda tarihsel süreç içerisinde yapılan gözlemlerde, enerjinin tüm hayati konumuna ve bunun farkındalığına rağmen, ilişkilerin temel seyrini aşacak bir etkenliğe sahip olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda en açık veri ile başlamak gerekirse, Erbil'in bağımsızlık denemesinde tüm aktörler siyasi hedefleri için enerji ve ekonomik çıkarlarından kısmen de olsa vazgeçmişlerdir. Erbil, gelirin hemen tamamı enerjiye bağlı bir aktör olmasına ve ayrıca DAEŞ sonrasında ekonomisini toparlamak için enerji gelirlerine önemli ölçüde ihtiyaç duyan bir aktör olmasına karşın, doğru zaman olduğuna inandığı bağımsızlık ilanı için bu çıkarlarını feda etmiştir. Ankara, IKBY'nin bu süreçteki kuşatılmışlığından ve yalnızlığından büyük çıkarlar sağlayacak olmasına ve üstelik uy-

gulayacağı ambargodan kendisinin de zarar görecektir olmasına rağmen en ufak bir geri adım atmamıştır. Bağdat için zaten söz konusu durum tartışma konusu bile olmamıştır.

Benzer bir veriyi ise karar alıcıların değişimi sonrasında, siyasetin enerji politikalarına olan etkisinde görmekteyiz. Bu bağlamda Irak'ta Maliki-Abadi değişimi, Türkiye'de 2005-2007 sürecinde karar alıcıların değişimi ile enerji siyasetinde değişimler gözlemlenmiştir. Bu dönüşümler sırasında enerjinin ekonomik değeri, jeostratejik önemi gibi unsurlar sabitse de, bunları değerlendiren ve bölgesel-ikili stratejilerinde farklı konumlandıran karar alıcılar için anlamı farklı olmuştur.

Çalışmada sorgulanan diğer bir konu ise, jeopolitik dönüşümlerin karşısında enerjinin belirleyiciliğinin nasıl şekillendiği olmuştur. Bu bağlamda tarihsel ilişkiler, yine enerjinin jeopolitik unsurlar karşısında ikincil bir konumda kaldığı saptamasını desteklemektedir. Buna göre Türkiye'nin daha sonra IKBY olarak şekillenecek Kuzey Irak politikasını şekillendiren ilk unsur 1991 Körfez Savaşı, ikincisi ise 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesidir. Bunların ilki sonrasında PKK perspektifi bölgeye yönelik politikaları şekillendirirken, 2003 sonrası süreçte ise ABD'nin IKBY'ye yönelik hamiliği, gerek Ankara'nın gerekse Bağdat'ın müdahillik biçimlerine şekil vermiştir. Benzer şekilde işgal sonrasında Irak dış politikasında artan İran etkisi, Türkiye'nin Erbil'e bakışına etki etmiş, gerek IKBY üzerinde gerekse Irak'a yönelik dış politikasında temel belirleyici olmuştur. Bu noktada enerjinin temel politika olarak değil, temel politikaları destekleyen stratejik bir unsur ve bir politika aracı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Diğer bir unsur, bölge jeopolitiğinin küresel etkilere karşı direnci olmuştur. Bu bağlamda bölge ülkelerinden onay almamış hiçbir proje, küresel desteklere ve/veya ekonomik kazançlarına rağmen hayata geçememiştir. Bunun aksi yönde ise, bölge ülkelerinin üzerinde uzlaştıkları projeler ise jeopolitik sorunlara rağmen varlıklarını sürdürebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin IKBY ile geliştirdiği projeler, Bağdat ve Tahran'ın karşı çıkışları sonrasında hayata geçirilememiş veya istenilen düzeye getirilememiştir. Benzer şekilde IKBY'nin ABD'ye güvenerek attığı bağımsızlık adımı ise bölge ülkelerinin tüm çıkar çatışmalarını geri plana iterek tam bir dayanışma içerisine girmesine neden olmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşın, Bağdat ile 1970'lerde uzlaşılması ile hayata geçmiş Kerkük-Yumurtalık boru hattı ise, bütün siyasi ve askeri kısıtlamalara, önce PKK,

ardından DAEŞ unsurlarının yarattığı riskler ve engellemelerine rağmen kısa kesintiler haricinde işlerliğini sürdürmüştür.

Kaynakça

Altunışık, Meliha B. “Turkey’s Iraq Policy: The War and Beyond”, *Journal of Contemporary European Studies*, 2006, cilt 14 sayı 2.

Aras, Bülent. “Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, 2009, Cilt 11 Sayı 3.

Aras, Bülent ve Polat, Rabia Karakaya. “Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination”, *Australian Journal of International Affairs*, 2008, cilt 61 sayı 4.

Barkey, Henri. “Turkey and Iraq: The Making of a Partnership”, *Turkish Studies*, 2011, cilt 12 sayı 4.

Baykal, Zana. “Türkiye’nin Yeni Enerji Tedarikçisi: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi”, iç. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, der. SETA.

Byrza, Matthew J. “Turkey’s Dramatic Shift Toward Iraqi Kurdistan: Politics Before Peace Pipelines”, *Turkish Policy Quarterly*, 2012, cilt 11 sayı 2.

Charountaki, Marianna. “Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government”, *Perceptions*, 2012, cilt 17 sayı 4.

Cook, Stephan. “The USA, Turkey, and the Middle East: Continuities, Challenges, and Opportunities”, *Turkish Studies*, 2011, cilt 12 sayı 4.

Dalar, Mehmet. “Kendi Kaderini Tayin Hakkı Kavramı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi” *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt 20 sayı 32.

Erkmen, Serhat. “İrak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri”, *Ortadoğu Etütleri*, 2010, cilt 2 sayı 3.

Gunter, Michael M. “Economic Opportunities in Iraqi Kurdistan”, *Middle East Policy*, 2011, cilt 18 sayı 2.

Hale, William. *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.

Kirişçi, Kemal ve Kaptanoğlu, Neslihan. “The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies*, 2011, cilt 47 sayı 5.

Kutlay, Mustafa. “Economy as the Practical Hand of New Turkish Foreign Policy: A Political Economy Explanation”, *Insight Turkey*, 2011, cilt 13 sayı 1.

Moradi, Jahanbakhsh ve Saie, Ahmad. “Energy Strategy of A Study of Obstacles on the Way of Federalism in Iraq”, *Journal of American Science*, 2013, cilt 8 sayı 9.

Morelli, Massimo ve Pischedda, Constantino, “The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications”, *Middle East Policy*, 2014, cilt 21 sayı 1.

Natali, Denise. “The Politics of Kurdish Crude”, *Middle East Policy*, 2012, cilt 19 sayı 1.

Özcan, Gencer. “Facing its Waterloo in Diplomacy: Turkey’s Military in the Foreign Policy Making Process”, *New Perspectives on Turkey*, 2009, Sayı 40.

Paasche, Till F. ve Mansurbeg, Howri. “Kurdistan Regional Government–Turkish Energy Relations: a Complex Partnership”, *Eurasian Geography and Economics*, 2014. cilt 55 sayı 2.

Sabadus, Aura. “Iraq: Turkey’s Energy Trump Card”, *Turkish Policy Quarterly*, cilt 11 sayı 2. 2012.

Stansfield, Gareth. “The Unravelling of the Post-First World War State System? The Kurdistan Region of Iraq and the Transformation of the Middle East”, *International Affairs*, 2013, cilt 89 sayı 2.

Uzgel, İlhan. “ABD ve NATO’ya İlişkiler”, iç. *Türk Dış Politikası Cilt II*, der, Baskın Oran, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

Wildenburg, Wladimir. “Breaking From Baghdad”, *World Affairs*, 2012, cilt 175 sayı 4

İnternet Kaynakları

ABD Dışişleri Bakanlığı. “SOFA Agreement”, son erişim tarihi: 17 Nisan 2015, <http://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf>

AKP. “AK Parti 2023 Vizyonu”, son erişim tarihi: 4 Nisan 2015, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuturkce.pdf>

Arslan, Rengin. *Dünyanın En Sıcak Noktası: Menbiç*, son erişim tarihi: 1 Temmuz 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160603_menbic_analizAygün, Feyzullah Tuna. *IKBY Referandumu Neler Getirecek, Neler Götürecek?*, Ağustos 2017, son erişim tarihi: 5 Şubat 2018, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/14481?dil=tr>

Balcı, Ali. *Enerjisine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri*, SETA Raporu, 2014, son erişim tarihi: 4 Mart 2015, <http://setav.org/tr/%E2%80%98enerjisine-kavusan-komsuluk-turkiye-kurdistan-bolgesel-yonetimi-iliskileri/analiz/15953>

Barkey, Henri. *Preventing Conflict Over Kurdistan*, Carnegie Endowment for International Peace, son erişim tarihi: 17 Mayıs 2015, <https://carnegieendowment.org/2009/02/09/preventing-conflict-over-kurdistan-pub-22725>

BBC. “Türkiye, İran ve Irak’tan Ortak Bildiri: Karşı Önlemler Masada”, 2017, son erişim tarihi: 1 Mart 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41350839>

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi. “BMGK 688 Numaralı Kararı, 1991”, son erişim tarihi: 4 Ağustos 2015, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/688\(1991\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/688(1991))

BP. “BP Statistical Review of World Energy 2017”, son erişim tarihi: 4 Mart 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>

Bozbuğa, Rasim. *Suriye Kürtleri: Suriye’nin Kuzeyinde Etnik Yapı ve Kürt Nüfusu*, Ocak 2015, son erişim tarihi: 18 Mart 2015,

<http://www.21yite.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2015/01/05/7393/suriye-kurtleri-suriyenin-kuzeyinde-etnik-yapi-ve-kurt-nufusu>

Çağaptay, Soner ve Evans, Tyler. *Turkey’s Changing Relations With Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down*, Ekim 2012, son erişim tarihi: Haziran 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus122.pdf>

Deutsche Welle. “İrak Hükümeti: Kerkük’te PKK Varlığı Savaş İlanı,” Ekim 2017, son erişim tarihi 01.03.2018, <http://www.dw.com/tr/irak-h%C3%BCK%C3%BCmeti-kerk%C3%BCKte-pkk-varl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-sava%C5%9F-ilan%C4%B1/a-40962118>

Duman, Bilgay. *Irak'ta Çatışmaların Odak Noktası: Kerkük*, Haziran 2015, son erişim tarihi: Kasım 2017, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/14028?dil=tr>

Hürriyet. “Kerkük Bir Günde Ele Geçirildi”, Ekim 2017, son erişim tarihi: 21 Şubat 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kerkuke-1-gunde-girdiler-40612815>

IEA. “Iraq Energy Outlook 2012”, son Erişim Tarihi: 6 Aralık 2012, https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO_2012_Iraq_Energy_OutlookFINAL.pdf

Jozel, Abdelhakim Khusro. *Ankara-Erbil-Baghdad Axis: A Question of Energy and Politics*”, Arab Center for Research & Policy Studies, Şubat 2014, son erişim tarihi: 8 Kasım 2014, <http://english.dohainstitute.org/release/673ea095-888f-4b72-b4a5-4ffad70611bf>

Kane, Sean. *The Coming Turkish Iranian Competition in Iraq*, United States Institute of Peace (USIP) Special Report, 2011, son erişim tarihi: 18 Mayıs 2015, https://www.usip.org/sites/default/files/Turkish_Iranian_Competition.pdf

Karadeniz Holding. “Karadeniz Enerji Gemileri İle Irak’ı Aydınlatmaya Devam Ediyor”, Mayıs 2015, son erişim tarihi: Ekim 2016, <http://www.karadenizholding.com/tr/Web/PressReleasesDetail/277>

Kardaş, Şaban. *Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Söylemi ve Değişen Dengeler*, 2014, son erişim tarihi: Kasım 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/irak-kurtlerinin-bagimsizlik-soylemi-ve-degisen-dengeler>

Kıvanç, Ahmet. *Türkiye, Komşuları Arasında En Yüksek Dış Ticaret Fazlasını Irak’a Veriyor*, 2007, son erişim tarihi: 5 Temmuz 2015, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/turkiye-komsulari-icinde-en-yukse-dis-ticaret-fazlasini-irakla-veriyor-829684/>

Radikal. “Talabani’den Övgüler”, 2015, son erişim tarihi: 15 Ocak 2016, <http://www.radikal.com.tr/yorum/talabaniden-ovguler-690756/>

Sputniknews. “BMGK’dan Irak’taki Türk Askeri Kararı”, Aralık 2015, son erişim tarihi: Ekim 2016, <https://tr.sputniknews.com/haberler/201512191019758960-bm-turkiye-irak/>

Sputniknews. “Barzani Neden Görevini Bıraktı?”, Kasım 2017, son erişim tarihi: 28.02.2018 <https://tr.sputniknews.com/columnists/201711031030875348-barzani-neden-gorevini-birakti/>

Sputniknews. “Bağdat ile Erbil Arasında Yeni Kriz: Sınır Kontrolü”, Kasım.2017, son erişim tarihi 02.03.2018, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201711031030875584-bagdat-erbil-arasindaki-yeni-kriz-sinir-kontrolu/>

Star. “TSK: Zeytin Dalı Operasyonu Başladı”, Ocak 2018, son erişim tarihi 04.03.2018, <http://www.star.com.tr/guncel/tsk-zeytin-dali-harekati-basladi-haber-1300055/>

TC Başbakanlığı. “Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmaları”, son erişim tarihi: 6 Ekim 2015, <http://kdk.gov.tr/haber/yuksek-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452>

TC Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi”, son erişim tarihi: 13 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

TC Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Belgesi”, son erişim tarihi: 5 Nisan 2015, <http://www.mfa.gov.tr/data/DIS-POLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf>

TC Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri”, son erişim tarihi: 5 Nisan 2015, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

TC Enerji Bakanlığı. “Türkiye-İrak 17. Karma Ekonomik Konsey (KEK) Toplantısı”, 2015, son erişim tarihi: 4 Mart 2016, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Turkiye-İrak-17nci-Karma-Ekonomik-Komisyonu-KEK-Toplantisi>

Vatan. “Gül’den Çarpıcı Irak Açıklamaları”, 2013, son erişim tarihi: 28 Mart 2015, <http://www.gazetevatan.com/gul-den-carpici-irak-aciklamalari-16542-gundem/>

Yetkin, Murat. *Bir Irak Krizi Daha Kapıda*, 2004, son erişim tarihi: 8 Ekim 2014, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=102992>

